

DOI 10.37491/UNZ.79.1
УДК 94 (477)

Леонід МІСІНКЕВИЧ¹

ДЕРЖАВНИЙ ТЕРОР У ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ ЯК МЕТОД ВСТАНОВЛЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ

Досліджено перебіг історичних подій щодо возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною. Розкрито формування основ нового державно-політичного та територіального устрою з утворенням нових областей Західної України. Подана характеристика найважливіших нормативно-правових актів з формування силових структур радянської влади та їхніх репресивних дій на території краю. Перші репресивні дії були направлені проти польських військовослужбовців та членів контрреволюційних, шпигунських організацій, колишніх поміщиків, фабрикантів, польських офіцерів, чиновників і перебіжчиків, що перебували у в'язницях західних областей України. Проведена заборона діяльності українських політичних партій. Припинили діяльність «Просвіта», Наукове товариство імені Тараса Шевченка, було реорганізовано роботу культурно-освітніх закладів, театрів, філармоній, музеїв. На основі вивчених матеріалів відстежено політику насильницької колективізації, націоналізацію промислових підприємств, банків. Розкрито впродовж 1939–1940-х років чотири хвилі депортацій, під які потрапили не тільки польські осадники й польські держслужбовці місцевого самоврядування, а група українських лісників, члени громадських, політичних,

¹ доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри теорії та історії держави права,
Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова,
misinkevychll@ukr.net,
<https://orcid.org/0000-0002-6340-3929>.

націоналістичних організацій, підприємці, купці, заможні селяни. Не оминули депортації та репресії священники різних конфесій, членів оунівського підпілля. Встановлено, що переможне завершення війни з Німеччиною сприяло проведенню адміністративних заходів із відновлення радянської влади на теренах західноукраїнських земель. Вістря масових репресій направляється проти українських буржуазних націоналістів. Запроваджуються масові перевірки під виглядом переписів та обліку населення. Репресивна політика спрямовується на боротьбу з греко-католицьким духовенством регіону. Обґрунтовано посилення боротьба проти політично неблагодійної інтелігенції, студентства, західноукраїнської літературно-мистецької еліти та членів Львівської організації Спілки радянських письменників України. Особливу увагу репресивні органи надавали оцінці політичних поглядів науково-педагогічних працівників Львівських вишів та вихованцям Михайла Грушевського.

Ключові слова: західноукраїнські землі, репресії, депортації, оунівське підпілля.

За умов національно-культурного відродження України, розбудови її державності особливого значення набуває дослідження історії України, особливо тих її сторінок, які тривалий час не виправдано замовчувалися або тенденційно подавалися з позиції КПРС та партійних з'їздів. Суспільство ХХІ ст. вимагає пояснень та уточнень тих суспільних процесів, які відбувалися в Україні впродовж минулого століття, зокрема її трагічних сторінок. Це революції, національно-визвольні змагання, світові війни, голодомори, масові політичні репресії та радянізація західноукраїнських земель.

Реалізація завдань «золотого вересня» після двадцятирічного панування польської влади в радянську суспільну систему стала реальністю, але реальністю з обличчям сталінщини [1, с. 17]. Радянізація Західної України запроваджувала соціально-економічні перетворення, які розпочалися з конфіскації поміщицьких земель, націоналізації банків, промисловості, запровадження нового адміністративно-територіального устрою. Відбулося впровадження нових, раніше не відомих форм організації праці в аграрному секторі, велика увага приділялася охороні здоров'я, вирішенню освітніх та культурних проблем.

Історіографічне дослідження означеного періоду засвідчує, що розсекречені архівні матеріали дали можливість науковцям дослідити політику політичних репресій, окреслити коло проблем формування та функціонування системи державного терору в Західній Україні в ХХ ст. Вагомий внесок у розробку цієї проблеми зробили І. Білас, С. Білокінь, В. Баран, В. Даниленко, С. Кульчицький, І. Касьянов, І. Лучаківська, К. Кондратюк, М. Кучерепа, Ю. Киричук, І. Мазур, Т. Марусик, О. Рубльов, Ю. Черченко, Р. Подкур, Ю. Шаповал, Б. Ярош та інші науковці.

Мета статті — висвітлення основних заходів партійно-державного керівництва СРСР та УСРР, місцевих партійних органів, радянських установ та правоохоронних органів у складному перебігу процесу радянізації, масових політичних репресій проти населення Західної України.

Воз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною започаткувало формування основ нового державно-політичного і територіального устрою, об'єднаного поняттям «радянiзація». Відбувалася докорінна зміна напрямків діяльності соціальних структур, політичних, громадських організацій. Регіональні польські партії, їх місцеві філії саморозпустилися. Засвідчуючи лояльність новій владі, керівництво легального Українського національно-демократичного об'єднання 21 вересня 1939 р. припинило свою роботу. Аналогічно вчинили політичні проводи інших легальних українських партій. Про лояльність і готовність до співпраці 26 вересня 1939 р. заявили всі українські культурно-освітні організації, які вітали Червону Армію та радянський уряд [2, с. 23–24]. Заяву композиторів С. Людкевича, В. Барвінського, Н. Нижанківського про встановлення радянської влади, опубліковану в газеті «Советская Украина», підтримала частина польської та єврейської інтелігенції, представники інших національно-стей [3].

Розпочалось формування владних структур західного регіону. 6 жовтня 1939 р. затверджений виборчий організаційний комітет [4, с. 91], який провів 26–27 жовтня Народні Збори, на яких прийняли Декларацію про встановлення радянської влади у Західній Україні [5, с. 161]. 1 листопада 1939 р. Верховна Рада Союзу СРСР прийняла Закон «Про включення Західної України до складу СРСР з воз'єднанням її з Українською РСР», а через два тижні позачергова сесія Верховної Ради УРСР продублювала рішення союзної ради [6, с. 117]. У подальшому був затверджений указ «Про організацію Волинської, Дрогобицької, Львівської, Рівненської, Станіславської та Тернопільської областей у складі Української РСР» [7, с. 184–185].

На землях Західної України набирали чинності Конституції СРСР та УРСР, усі найважливіші нормативно-правові акти. За наказами Л. Берії від 6 листопада 1939 р. «Про організацію органів НКВС Західної України» та «Про організацію територіальної і залізничної міліції Західної України та укомплектування її кадрами» пройшло формування силових структур [6, с. 119]. Під їхні репресивні дії одразу потрапили 15 тисяч польських військовослужбовців, які за рішенням політбюро ЦК ВКП(б) були відправлені до концентраційних таборів та в'язниць [8, с. 139], а згодом (у квітні — травні 1940 р.) — розстріляні [9, с. 152]. Така ж доля спіткала 11 тисяч членів контрреволюційних, шпигунських організацій, колишніх поміщиків, фабрикантів, польських офіцерів, чиновників і перебіжчиків, що перебували у в'язницях західних областей України та Білорусії. За рішенням вищого політичного керівництва держави подальше їх перебування в ув'язненні розглядалося в особливому порядку із застосуванням вищої міри покарання [10, с. 390–392].

У 1939 році була заборонена діяльність українських політичних партій. Припинили діяльність «Просвіта», Наукове товариство імені Тараса Шевченка, яке не було введено до складу Академії наук УРСР, реорганізовано роботу культурно-освітніх закладів, театрів, філармоній, музеїв [11, с. 577].

Під впливом державних органів відбувалося формування нормативно-правових актів щодо масових репресій та примусової депортації

населення західноукраїнських земель у східні райони СРСР. Впродовж грудня 1939 року РНК СРСР прийняла постанову «Про виселення осадників із західних областей України і Білорусії», затверджені Інструкція про порядок переселення і Положення про спецпоселення та працевлаштування висланих українців, білорусів, поляків і представників інших національностей [12, арк. 1–5].

Перша хвиля депортації була визначена постановою РНК СРСР від 29 грудня 1939 р., за якою польські осадники виселялися у Кіровську, Пермську, Вологодську, Архангельську, Іванівську, Ярославську, Новосибірську, Свердловську й Омську області та Комі АРСР. Передбачалося переселити 21 тисячу сімей або щонайменше 100 тисяч осіб [13, ст. 26–27]. До прикладу, у складі 4 029 сімей, які підлягали депортації з Львівської області, налічувалося 20 966 осіб, у 2 057 сім'ях Дрогобицької області — 11 355 осіб [14, с. 323]. Для перевезення такої кількості мешканців у глибинні райони СРСР виділялося 3 337 залізничних вагонів, більшість з яких виявилися заздалегідь непристосованими [6, с. 139].

Керівництво депортацією здійснювали заступник НКВС СРСР В. Меркулов та нарком внутрішніх справ УРСР І. Серов. Безпосередніми організаторами депортації виступали заступник НКВС УРСР М. Голинський, начальники шляхово-транспортних відділів НКВС Львівської та Ковельської залізниць Клепов і Уткін, спеціально сформовані в областях «трійки» [11, с. 583].

До депортованих, крім осадників, потрапили польські держслужбовці місцевого самоврядування, група українських лісників. Виселення супроводжувалися людськими трагедіями. Осадник Слуйський із села Майдан Старий Радехівського району намагався перерізати собі горло [14, с. 324]. Кароль Янк, дізнавшись про виселення, покінчив життя самогубством [6, с. 139].

Прийнята РНК СРСР 2 березня 1940 р. постанова започаткувала другу хвилю депортації — виселення членів сімей польських чиновників, поміщиків, офіцерів, жандармів [15, с. 84]. Поряд з ними виселялися українці-члени громадських, політичних, націоналістичних організацій, члени КПЗУ, підприємці, купці, заможні селяни, які володіли землею понад встановлену норму (5 га у приміській зоні, 7 га в селах і 10 га в гірській місцевості). Виселенню підлягали родини, годувальники яких були заарештовані або втекли в німецьку зону окупації як члени сімей ворогів народу [12, арк. 1].

Депортація розпочалася 13 квітня і продовжувалася в травні 1940 р. Переселення із західних областей України та Білорусії здійснювалося швидкими темпами. Уже в квітні було депортовано 139 590 осіб [16, с. 78]. У Тернопільській області за цей час виселено 7 тисяч сімей осадників (31 700 осіб), 513 сімей польських офіцерів, 482 родини поміщиків, 37 сімей фабрикантів, 61 родину жандармів [17, арк. 89].

Виселення проводилося грубими адміністративними методами, на які відповідно реагувало населення. Так, під час формування біля Володимира-Волинського ешелону депортованих група в кількості 120 переселенців, озброївшись косами та вилами, категорично відмовилася від посадки.

Під тиском загону червоноармійців селян загнали до вагонів [18, с. 153]. За три дні з Волинської області було вивезено 1 613 сімей, які нараховували 8 858 осіб [5, с. 168].

Третя хвиля депортації була проведена в червні — липні 1940 р. Під її дію попали втікачі з Центральної та Західної Польщі, що не бажали приймати радянське громадянство. Це були не тільки поляки і євреї, а й українці. З Волинської області, наприклад, було вислано 11 771 особу, з них за національністю: українців — 1 017 осіб, поляків — 1 837, євреїв — 8 924 особи [11, с. 585].

Прийнята 14 травня 1941 р. постанова ЦК ВКП(б) та РНК СРСР «Про виселення ворожого елемента з республік Прибалтики, Західної України й Західної Білорусії, Молдавії» означила четверту хвилю депортації населення. До часу вторгнення фашистських загарбників на територію СРСР із західноукраїнських земель було депортовано 9 595 осіб [15, с. 90–91].

Отже, за 1939–1941 рр. з областей Західної України було вивезено майже 550 тисяч осіб [11, с. 585]. Жертвами переселення став кожен десятий житель західних областей [5, с. 168]. За даними НКВС, під час транспортування до місць призначення померло 32 733 особи [19, с. 10].

Неймовірно важке життя чекало й тих, кому пощастило дістатися до місць заслання. За матеріалами доповіді Л. Берії «у Надомському районі Архангельської області із 1 549 спецпереселенців, котрих використовували на роботі, 737 осіб не мали взуття, у Виноградівському районі цієї ж області таких нараховувалося 100 осіб... У всіх спецселищах Алтайського краю бараки до зими не підготовлені: печі не складені, вікна не засклені. Таке ж становище у Свердловській, Молотовській, Ярославській, Вологодській, Іркутській областях та Комі АРСР» [20, с. 284].

Численні акти перевірок санстанцій органів НКВС констатували нестерпні умови життя. У спецселищі Сухона Архангельської області спецпоселенці розташовувалися в сушарнях, комірчинах, бараках, непристосованих до зими. Звідси — антисанітарія, вошивість, зростання захворювань. Епідемії спалахують у Комі АРСР, Свердловській, Іркутській та інших областях [21, с. 35]. Як результат — смертність серед осадників майже в чотири рази перевищувала народжуваність [15, с. 86].

У січні 1940 р. почали відселяти мешканців з населених пунктів для звільнення 800-метрової смуги уздовж західної та південно-західної ділянки державного кордону СРСР. Передбачалося відселення 21 212 родин (102 800 осіб із 229 сіл та хуторів) Львівської області. Для них визначили 11 колоній Ізмаїльської області. Для розміщення Львівського артилерійського полігону переселили мешканців 27 сіл та хуторів Жовківського, Немирівського та Янівського районів [14, с. 324].

Радянська влада не обійшла своєю «увагою» духовенство. Восени 1939 року припинила діяльність Богословська академія, Перемишльська, Львівська та Станіславська єпархіальні духовні семінарії. Заборона торкнулася церковних газет, інших періодичних видань. Церквам не дозволялося користуватися поштовим зв'язком, а священникам відвідувати хворих у лікарнях з метою сповіді, причастя та похоронного обряду. Церковна

земельна власність конфісковувалась, а культові будівлі передавалися, головним чином, під радянські установи. Священникам при видачі паспортів робилися спеціальні позначки. Вони сплачували в п'ятеро більшу вартість за спожиту електроенергію, воду, житлову площу. У випадку несплати їхнє майно продавалося, а їх судили як саботажників [22, с. 28].

Під депортацію та знищення потрапили священники різних конфесій. У Львівській архієпархії УГКЦ було страчено 40 священнослужителів, а 80 — депортовано [23, с. 176]. У м. Кременець репресовано 8 православних священників та владика Симон. У червні 1941 року на Львівщині загинули греко-католицькі священники К. Садовський, О. Бондар, професор Богословської академії М. Конрад, у Луцькій в'язниці були розстріляні священники І. Концевич (з двома синами), Ю. Скоп'юк, М. Тележанський [2, с. 66–67].

Під репресивні дії системи потрапили провідні діячі польських та єврейських політичних партій і організацій [2, с. 28], місцевої інтелігенції, громадяни, діяльність яких до вересня 1939 року стосувалися «Просвіти», «Сільського господаря», «Масло союзу» та інших освітніх, спортивних, шкільних, кооперативних організацій, які існували в Галичині за часів Польщі. Хвиля арештів не обминула колишніх членів КПЗУ, «Сельробу», людей, які своєю боротьбою наближали день возз'єднання [24, с. 70]. Так, у сільських радах Львівської області таких було виявлено 110 осіб. Серед них 59 осіб раніше перебували у КПЗУ, 25 — у «Сельробі», 6 — у «Просвіті» [14, с. 321].

Після виступу другого секретаря ЦК КП(б)У М. Бурмистенка на XV з'їзді КП(б)У, який звинуватив партійні кадри західного регіону республіки в ігноруванні пильності в партійних організаціях, де «польські та українські націоналісти, єврейські сіоністи та й інші вороги народу, замаскувавшись, переходять до більш загострених методів опору», посилюється наступ на «ворогів народу» [25, с. 35]. Результати не забарилися. На обласній партійній конференції Львівщини відзначалося, що станом на 15 квітня 1940 р. в області звільнено 13 847 осіб з установ та промислових підприємств [2, с. 62]. Такі «чистки» мали місце в усіх трудових колективах західних областях УРСР.

Характерним прикладом репресивних дій може бути розповідь дочки Михайла Зайця — знаного на Львівщині комуніста, журналіста, юриста — захисника трудящих на політичних процесах 1920–1930-х років, делегата Народних Зборів 1939 р. «22 березня 1940 р. о 6 годині ранку приїхали автомашиною чотири енкаведисти й наказали батькові збиратися. У хаті зробили обшук. Мама була цим надзвичайно вражена і плакала ... Батько заспокоював маму: «Не переживай, це якесь непорозуміння, скоро все виясниться — я повернуся». Більше ми його не бачили. Того дня у Львові було заарештовано 19 комуністів» [24, с. 72].

Ще більш жорстокіших репресій зазнали члени оунівського підпілля, за діяльністю якого пильно стежили енкаведисти. У грудні 1939 року вони заарештували більше 30 активістів ОУН у Волинській області. У другій половині 1940 року був ліквідований Володимир-Волинський надрайонний

провід, заарештований майже весь провід Устилузького району, зазнали втрат районні організації [26, с. 81–82].

Ліквідація оунівського підпілля супроводжувалася закритими судовими процесами. В грудні 1940 року на Львівщині був проведений процес над 59 учасниками ОУН. На лаву підсудних потрапила в основному молодь. Їм інкримінувалася підготовка збройного повстання на підставі розробленого «мобілізаційного плану» та «підбору осіб переважного старшого віку, які в момент повстання повинні були скласти кістяк державного, господарського та політичного апарату, майбутньої фашистської держави» [27, с. 70–71]. Дехто з них був розстріляний, інші — засуджені до тривалих строків ув'язнення.

У Дрогобицькій області закритий судовий процес був організований над 62 юнаками і дівчатами Дрогобицького, Добромільського, Стрийського та Турківського районів. Двадцять його учасників, засуджено до розстрілу, решта — до 7 і більше років ув'язнення [13, с. 81–82]. За аналогічним сценарієм був проведений процес над 39 українцями, звинуваченими в належності до ОУН та шпигунстві на користь Німеччини. За вироком Київського військового трибуналу 22 звинуваченим були винесені смертельні вироки, 12 — засуджені від 5 до 10 років ув'язнення, 5 — депортовано в Казахстан [13, с. 99–100].

У жорна тоталітарної системи потрапили емігранти із Закарпаття, які нелегально переходили угорсько-радянський кордон, у пошуках кращої долі, рятуючись від репресій угорського «правосуддя». За 1939–1941 рр. у Радянський Союз нелегально емігрували 5653 особи закарпатського краю [28, с. 55]. Вони притягалися до кримінальної відповідальності особливими нарадами НКВС СРСР згідно зі ст. 80 Кримінального кодексу УРСР, отримуючи від 3,5 до 8 років ув'язнення у виправно-трудових таборах.

Трагічно склалася доля шістнадцятирічної дівчини Олександри Білик, яку 31 травня 1941 р. за нелегальний перехід кордону було заарештовано. Її, як і багатьох інших утікачів, не встигли засудити на Україні й відправили углиб Росії в м. Молотов (нині — м. Перм). 8 грудня 1941 р. трибунал Уральського військового округу виніс нечуваний вирок — вищу міру покарання, незважаючи на те, що у справі не було жодних доказів її «шпигунської» діяльності. Вирок був оскаржений. Як результат — військова колегія Верховного суду СРСР 12 січня 1942 р. замінила розстріл на 15 років позбавлення волі у виправно-трудових таборах [29, с. 23].

У 1939 — першій половині 1941 рр. у Західній Україні органами НКВС було заарештовано 60 719 жителів регіону, серед яких — 24 720 українців, 22 507 поляків та 13 492 особи єврейської національності [4, с. 95].

В історії репресій Західної України особливе місце займають перші дні фашистської агресії проти СРСР. На початок війни у в'язницях регіону перебувала велика кількість заарештованих, яких не вдалося вивезти. На місцях виконувалися цілком таємні директиви вищого державного керівництва для швидкого розвантаження тюрем. 24 червня 1941 р. начальник тюремного відділення УНКВС Львівської області інформував управління НКВС, що у в'язниці № 1 розстріляно 924 особи із 1 355 особливо

небезпечних засуджених, а у в'язницях № 2 та № 4 — всіх ув'язнених, відповідно 411 та 413 осіб. Всього у в'язницях міста Львова було страчено 2 239 осіб [6, с. 228]. У Луцьку було розстріляно близько 2 тисяч в'язнів. Очевидці тих страшних подій допомогли прокуратурі Львівської області встановити, що персоналом тюрми міста Золочева у червні 1941 р. було знищено 649 осіб [24, с. 82]. Всього в перші дні війни у тюрмах західних областей УРСР страчено 8 526 ув'язнених [18, с. 267–268].

Запроваджуючи в 1939–1941 рр. радянські порядки в західних областях, вище політичне керівництво проводило політику насильницької колективізації, націоналізацію промислових підприємств, банків, арешти, депортації, постійний економічний та ідеологічний терор. З їхньою допомогою вдалося зруйнувати суспільні структури, проте на шляху побудови радянської системи стала фашистська агресія 1941 року.

Переможне завершення війни з Німеччиною принесло зміни в суспільно-політичне життя народів, які віддали все для перемоги над ворогом. На теренах західноукраїнських земель проводилися адміністративні заходи щодо відновлення радянської влади. Визволення Закарпаття сприяло здійсненню мрій про возз'єднання краю з Радянською Україною. Ця подія принесла місцевому населенню не тільки радість возз'єднання, але й страждання і жертви. У листопаді — грудні 1944 р. за постановою № 0036 військової ради 4-го Українського фронту [29, с. 44–45] військами НКВС було затримано й відправлено на збірні пункти 22 951 військовополоненого, з них 8 564 особи місцевого населення [30]. Виснажлива праця, жорстоке знущання охоронців, відсутність зимового одягу та взуття призвело до масової загибелі інтернованих [31, с. 61].

У подальшому вістря масових репресій були спрямовані на боротьбу з греко-католицьким духовенством регіону, що, за оцінкою голови Ради у справах релігійних культів при РНК СРСР І. Полянського, «... зайняло цілком нестерпну в політичному відношенні позицію і стало на шлях боротьби з радянською владою, активно підтримуючи антирадянський націоналістичний рух» [29, с. 123]. До кінця 1945 року заарештували майже всіх ієрархів УГКЦ, членів єпископських консисторій Львова, Станіслава, Перемишля, викладачів духовних семінарій, понад тисячу священників, монахів і монашок, усіх чернечих чинів [32, с. 17–18]. Недоторканною залишалася лише РПЦ, яка своєю діяльністю догоджала владним структурам.

По-іншому склалися обставини щодо ліквідації уніатської церкви на Закарпатті. Використавши її домінуючу роль — близько 62 відсотки віруючих регіону [18, с. 670], у заходах возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною організатори суспільно-політичних перетворень приступили до її ліквідації. Незважаючи на активність сталінського керівництва щодо «навращення» греко-католицького духовенства у православ'я, 175 греко-католицьких священників Закарпаття відмовилися від православ'я, за що 128 з них були заарештовані й вислані в табори ГУТАБу [32, с. 120, 122].

Репресіям підлягали не лише священники, а й члени їхніх родин. До прикладу, у 40-х роках ХХ ст. була знищена родина священника Євгена Тульчинського, який ще у 1932 р. приїхав у м. Дермань на Рівненщині. Із чотирьох його синів троє були духовними особами; Юрій та Володимир «за

сприяння УПА» були засуджені до 10 років позбавлення волі, Сергій емігрував до Росії, син Леонід у 1944 році загинув у в'язниці, а дочка Ірина — розстріляна в 1940 році [33, с. 71]. Прагнучи швидше ліквідувати оунівське підпілля, 27 вересня 1944 р. ЦК ВКП(б) прийняв постанову «Про недоліки в політичній роботі серед населення західних областей УРСР», у якій відмічалася слабка робота місцевих парторганізацій при викритті «ворожої для народу діяльності українських буржуазних націоналістів», а перед НКВС — НКДБ ставилося завдання ліквідувати національно-визвольний рух будь-якими методами [6, с. 261–262].

Для цього широко використовувалися масові перевірки-чистки під виглядом переписів та обліку населення. З особливою ретельністю вони проводилися у сільській місцевості. Перед місцевою владою було поставлене завдання до 15 лютого 1945 р. облікувати всіх жителів від 15 років і старше [34, арк. 21]. Ця акція сприяла виявити в Тернопільській області 1 267 громадян, які перебували на нелегальному становищі. Родини, з яких походили нелегали, виселялися у віддалені райони СРСР [35, с. 39]. З 1 лютого по 10 березня 1945 р. із західних областей УРСР було депортовано 5583 сім'ї учасників і пособників оунівського підпілля [34, арк. 57].

Кількість депортованих зростала з року в рік. 10 вересня 1947 р. за постановою Ради Міністрів СРСР № 3214-1050 с органами МДБ була проведена найчисленніша акція з депортації населення Західної України, яка передбачала виселення 25 тисяч родин у кількості 75 тисяч осіб [13, с. 294]. Для її реалізації у Львові, Чорткові, Дрогобичі, Рівному, Коломі та Ковелі завчасно були організовані збірні пункти для прийому сімей «націоналістів» і відправлення їх на спецпоселення [13, с. 298]. Відмічались факти, коли з одного села виселялося по декілька десятків родин. У Львівській області 63 сім'ї вивезли із села Туринка Великоростівського району та 66 родин із села Зозуля Золочівського району, з села Хишевичі Рудківського району Дрогобицької області було виселено 57 сімей [36, с. 90]. За підсумками репресивних заходів у 1947 р. із областей Західної України було депортовано 26 332 родини загальною кількістю 77 тисяч осіб [35, с. 44].

Необхідно зазначити, що за 1944–1952 рр. було заарештовано понад 134 тисячі осіб, вислано довічно з України 203 тисячі учасників і пособників оунівського підпілля [35, с. 47]. Найбільше — 28 182 особи — було депортовано у Кемеровську область, 26 029 — відправлено до Хабаровського краю, 17 386 — до Іркутської області, 13 860 потрапили в Красноярський край, 12 426 — в Омську, 11 644 — у Томську і 10 677 — у Молотовську (Пермську) області [37, с. 410–411].

Враховуючи специфіку суспільно-політичних процесів у західних регіонах України, вище партійно-державне керівництво звертало увагу на «політично неблагодійну» інтелігенцію. За пособництво націоналістичному підпіллю, яке зводилося до допомоги продуктами харчування, одягом, а іноді до розповсюдження листівок націоналістичного змісту, в Коломийському та Косівському районах Станіславської області було репресовано більше півсотні вчителів [32, с. 140].

На особливому обліку в репресивних органах перебували студенти навчальних закладів міста Львова, зокрема державного університету, в

якому була викрита «Організація боротьби за волю України» у складі 26 осіб та політехнічного інституту «Пробій» [38, с. 618–621]. Після арешту члени зазначених організацій були звинувачені в антирадянській діяльності й засуджені військовим трибуналом МДБ Львівської області за ст. 54¹ «а» КК УРСР до 25 років позбавлення волі ВТТ з обмеженням прав на 5 років [39, с. 200–201].

На Закарпатті виявили 30 молодіжних організацій, які діяли в Ужгородському державному університеті, педагогічних училищах та технікумах, середніх школах [40, с. 122]. Жорстоко обійшлася доля із студентками біологічного факультету Чернівецького державного університету Іванною Гавукою та Любов'ю Дуднівською. У січні 1949 році їх заарештували. Після страшних допитів студентки «зізналися», що на квартирі, де вони проживали, відбулися дві вечірки: у травні 1948 року — день народження Іванни і в грудні того ж року — день «Андрія». А звелось все до виконання на вечірках пісень націоналістичного змісту [32, с. 152–153].

Під постійним наглядом репресивної системи перебувала літературно-мистецька та наукова еліта. У листопаді 1947 року з Львівської організації Спілки радянських письменників України були виключені і в подальшому репресовані Михайло Рудницький і Петро Карманський, із Закарпатської організації — Андрій Патрус-Карпатський [41]. Під жорна тоталітарної системи потрапила західноукраїнська художниця Ярослава Музика [42, с. 141, 215], письменник Володимир Лопушанський [43]. Подібна доля спіткала акторів Чернівецького драматичного театру Івана Дудича, Степана Дубіневича, Василя Дячка та Хризанта Кудринського [32, с. 131].

У Львівському університеті настирливо переслідувалися учні М. Грушевського. Так, з вересня 1947 по квітень 1948 рр. було звільнено із обійманих посад як політично неблагонадійних і виселено до східних регіонів Радянського Союзу 37 науково-педагогічних працівників. Серед них відомі вчені та педагоги: Петро Коструба — завідувач кафедри української мови, Мечислав Гембарович — завідувач кафедри історії та теорії мистецтв, Іван Крип'якевич — професор кафедри історії України, Маркіян Смішко — доцент кафедри археології, Іван Шпитковський — старший викладач кафедри історії середніх віків, Олександр Надрага — доцент кафедри державного права. У 1948 році були заарештовані лікар і вчений Олександр Барвінський та його брат, композитор, директор Львівської консерваторії ім. М. Лисенка Василь Барвінський разом з дружиною-піаністкою. Їм, крім звинувачень профашистського характеру та в українському націоналізмі, інкримінувалося й шпигунство на користь англійської розвідки [32, с. 124–125].

Архівні матеріали засвідчують, що в 1949 році серед наукової, педагогічної та літературно-мистецької інтелігенції нараховувалося 420 неблагонадійних осіб, з них 176, або 42 відсотки, розділяли погляди ОУН [44, арк. 12–13]. Серед студентства — 633 неблагонадійних, з яких 543 особи, або 86 відсотків, підтримували погляди оунівців. У вищих та середніх закладах Львова було заарештовано 103 особи, з них — 71 студент, 19 учнів середніх шкіл та технікумів, 1 викладач та 12 осіб обслуговуючого персоналу [44, арк. 14].

Підбиваючи підсумки викладеного, зазначимо, що разом із формуванням репресивно-каральної системи на Західній Україні ширилися масові арешти, депортації службовців колишнього державного апарату та правоохоронних органів, функціонерів різних політичних партій і організацій, поміщиків і осадників, великих і малих власників-промисловців. Органи НКВС знищували або депортували на схід не окремих осіб, а цілі соціальні верстви, ведучи боротьбу з «буржуазним націоналізмом». За оцінкою С. Кульчицького та М. Котляра, репресивно-каральна система депортувала із Західної України приблизно 10 відсотків населення, висилаючи всіх, хто міг би чинити опір новим порядкам [45, с. 372]. У жорна репресивної системи потрапили кращі представники української, польської та єврейської інтелігенції, духовенство. Запроваджена політика насильницької колективізації перешкоджала активному сприйняттю місцевим населенням радянської системи управління.

Список використаних джерел

1. Рубльов О. С., Черченко Ю. А. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції (20-ті — 40-ві роки ХХ ст.). *Український історичний журнал*. 1991. № 5. С. 17–28.
2. Лучаківська І. Українська інтелігенція західних областей України в перші роки радянської влади (1939–1941 рр.). Дрогобич : Відродження, 1999. 122 с.
3. *Советская Украина*. 1939. 4 октябрю.
4. Мазур І. Політика радянської влади щодо населення Західної України в 1939–1941 рр.: суть і наслідки. *Україна — Польща: важкі питання* : матеріали ІV міжн. сем. істориків «Українсько-польські відносини під час Другої світової війни». TYRSA. Т. 4. 1999. С. 91–108.
5. Кучерепа М., Вісин В. Радянський режим на Волині (1939–1941 рр.). *1939 рік в історичній долі України і українців* : матеріали Міжн. наук. конф. (23–24 вересня 1999 р.). 2001. С. 160–170.
6. Білас І. Г. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. Київ : Либідь — Військо України, 1994. Кн. 1. 428 с.
7. Сборник законов СССР и указов ПВС СССР 1938–1967. Москва, 1969. 223 с.
8. Постановление Политбюро ЦК ВКП(б) о пленных поляках. 3 декабря 1939. Лубянка. Сталин и НКВД — НКГБ — ГУКР «Смерш». 1939 — март 1946. Архив Сталина. Документы высших органов партийной и государственной власти. Москва : МФД, 2006. 586 с.
9. Лебедева Н. Коминтерн и Польша. 1939–1943 годы. *Международная жизнь*. 1993. № 8. С. 147–157.
10. Выписка из протокола № 13 пункт 144 заседания Политбюро ЦК ВКП(б) о расстреле польских офицеров, жандармов, полицейских, осадников и других из трех спецлагерей для военнопленных и заключенных тюрем западных областей Украины и Белоруссии. *Катынь. Пленники необъявленной войны. Документы и материалы* / за ред. Р. Г. Пихой, А. Гейштора. Москва, 1999. 694 с.
11. Киричук Ю. А. Терор і тероризм у Західній Україні. *Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ–ХХ ст. Історичні нариси*. Київ : Наукова думка, 2002. С. 548–595.

12. Російський державний архів новітньої історії. Ф. 89. Оп. 69. Спр. 5. Арк. 1–5.
13. Літопис нескореної України. Документи, матеріали, спогади. Львів : Просвіта, 1993. Кн. 1. 798 с.
14. *Макарчук С.* Втрати населення Галичини в роки Другої світової війни (1939–1945). *Вісник Львівського університету. Серія історична.* Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. Вип. 35–36. С. 321–343.
15. *Земсков В. Н.* Спецпоселенці в СРСР, 1930–1960. Москва : Наука, 2003. 306 с.
16. *Ярош Б. О.* Тоталітарний режим на західноукраїнських землях 30–50-ті роки ХХ століття. Луцьк : Настир'я, 1995. 171 с.
17. Державний архів Тернопільської області. Ф. Р. 1. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 89.
18. *Білас І. Г.* Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. Київ : Либідь — Військо України, 1994. Кн. 2. 688 с.
19. *Лялька Я., Бачинський Р.* Літопис нескореної України. Львів : Просвіта, 1993. Кн. 1. 796, [65] с.
20. Національні процеси в Україні. Історія і сучасність. Документи і матеріали / за ред. В. Ф. Панібудьласки. Київ : Вища школа, 1997. 704 с.
21. *Парсаданова В. С.* Депортація населення из западной Украины и западной Белоруссии в 1939–1941 гг. *Новая и новейшая история.* 1989. № 2. С. 26–44.
22. *Кондратюк К.* Політичні, соціально-економічні та духовні аспекти «радянізації» західних областей України у 1939–1941 роках). *1939 рік в історичній долі України і українців* : матеріали Міжн. наук конф. (23–24 вересня 1999 р.). Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2001. С. 21–30.
23. *Сурмач О.* Державно-церковні відносини на західноукраїнських землях (1939–1941). *1939 рік в історичній долі України і українців* : матеріали Міжн. наук. конф. (23–24 вересня 1999 р.). Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2001. С. 171–178.
24. *Федорів Р.* Свіча перед образом мученика Михайла. *Жовтень.* 1989. № 10. С. 70–73.
25. З промови секретаря ЦК УП(б)У тов. Бурмистенка М. О. *Більшовик України.* 1940. № 6. С. 33–40.
26. *Дмитрук В.* Політика радянської влади щодо населення Західної України у 1939–1941 рр.: суть і наслідки. *Україна — Польща: важкі питання.* Варшава : Світовий союз воїнів Армії Крайової, Об'єднання українців у Польщі: Turza, 1998. Т. 4: Матеріали ІV міжн. семінару істориків «Українсько-польські відносини» під час Другої світової війни», Варшава, 8–10 жовтня 1998 р. / пер. з пол. А. Карашук ; відп. ред. М. Кучерепа. 1999. С. 70–90.
27. *Сергійчук В.* Український здвиг: Прикарпаття. 1939–1955. Київ : Українська видавнича спілка, 2005. 840 с.
28. *Довганич О. Д.* Засудження втікачів за нелегальний перехід радянсько-угорського кордону. *Реабілітовані історією. Закарпатська область.* Ужгород : Закарпаття, 2003. С. 42–56.
29. Кризь пекло ГУЛАГів: Документи, спогади, нариси. Ужгород, 1996. 123 с.
30. *Дупко Ю., Корсунь О.* Закарпатський острів архіпелагу ГУЛАГ, або молитва, складена за дротом. *Новини Закарпаття.* 1991. 3 серпня.

31. Довганич О. Д. Переслідування громадян радянським тоталітарним режимом у передвоєнні та повоєнні роки. *Реабілітовані історією. Закарпатська область*. Ужгород : Закарпаття, 2003. С. 39–42.
32. Марусик Т. В. Західноукраїнська гуманітарна інтелігенція: реалії життя та діяльності (40–50-ті рр. ХХ ст.) Чернівці : Рута, 2002. 463 с.
33. Дерманські дзвони: збірник спогадів і документів. Рівне : Азалія, 1998. 110 с.
34. Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 1. Оп. 75. Спр. 4. Арк. 21.
35. Організація українських націоналістів і українська повстанська армія. Фаховий висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА. Київ : Наукова думка, 2005. 71 с.
36. Ярош Б. О. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях 30–50-ті роки ХХ століття. Луцьк : Настир'я, 1995. 171 с.
37. Баран В. Україна 1950–1960-х рр.: еволюція тоталітарної системи. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1996. 448 с.
38. Генега Р. Підпільний студентський рух у Львові в другій половині 40-х — на початку 50-х років ХХ ст. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2000. Вип. 35–36. С. 614–624.
39. Генега Р. Львівські студентські організації початку 50-х років ХХ ст. у національно-визвольному русі. *1939 рік в історичній долі України і українців* : матеріали Міжн. наук. конф. (м. Львів, 23–24 вересня 1999 р.). ЛНУ ім. І. Франка, 2001. С. 200–203.
40. Довганич О. Д. Антирадянські молодіжні та націоналістичні організації організації і групи 40–50-х років. *Реабілітовані історією. Закарпатська область*. Ужгород : Закарпаття, 2003. С. 122–140.
41. Українських буржуазних націоналістів на смітнику історії. *Літературна Україна*. 1947. 20 листопада.
42. Рінко О. У пошуках страченого минулого: Ретроспектива мистецької культури Львова ХХ ст. Львів : Каменяр, 1995. 286 с.
43. Пам'яті В. Лопушанського. *Новий час*. 1993. 4 вересня.
44. Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 1. Оп. 70. Спр. 1842. Арк. 12–13.
45. Котляр М., Кульчицький С. Довідник з історії України. Київ : Україна, 1996. 463 с.

Надійшла до редакції 01.02.2021

Leonid MISINKEVYCH

Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law

State Terror in the Western Ukrainian Lands as a Method of Establishment of Soviet Power

The course of historical events is studied with regard to the reunification of Western Ukraine with Soviet Ukraine. The formation of the foundations of the new state-political and territorial system with the formation of Western Ukraine is shown. The characteristics of the most important regulations on the formation of law enforcement agencies of the Soviet government and their repressive actions on the territory of the region are given. The first repressive actions were directed against the Polish servicemen and the members of counter-revolutionary, espionage organizations, the former landowners, the manufacturers, the Polish officers, the officials, and the defectors,

who were at the prisons in the western regions of Ukraine. The activities of Ukrainian political parties were banned. The activity of «Prosvita», Taras Shevchenko Scientific Society was stopped and the work of cultural and educational institutions, theaters, philharmonics, museums was reorganized. The policy of forced collectivization, nationalization of the industrial enterprises, the banks was tracked on the basis of the research materials. There were four waves of deportations during the 1939–1940 years, when not only the Polish settlers and Polish civil servants of local self-government but also a group of Ukrainian foresters, members of public, political, nationalist organizations, entrepreneurs, merchants, wealthy peasants were deported. The priests of various denominations, members of the OUN underground did not escape deportation and repression. It is stated that the victorious conclusion of the war with Germany promoted realization of administrative measures to restore the Soviet power in the western Ukrainian lands. The edge of mass repression is directed against the Ukrainian bourgeois nationalists. The mass inspections were introduced under the guise of registration and population censuses. The repressive politics aims to fight the Greek Catholic clergy of the region. Strengthening the struggle against politically unreliable intelligentsia, students, Western Ukrainian literary and artistic elite, and members of Lviv organization of the Union of Soviet Writers of Ukraine is substantiated. Repressive bodies had a special attention to the assessment of the political views of the scientific and pedagogical workers of Lviv universities and the pupils of M. Hrushevskyyi.

Keywords: *western Ukrainian lands, repressions, deportations, OUN underground.*